

Zapiski bibliograficzne¹

NIEMCY W DOBIE IMPERIALIZMU

Opracowania dotyczące całego okresu

M. BRUNSCHWIG: L'Allemagne depuis Bismarck. *Rev. Hist.* 1954. T. CCXI, s. 317—348.

Autor uskarża się na małe zainteresowanie opinii francuskiej historią Niemiec. Dokonując przeglądu wybitniejszych publikacji z tej dziedziny, autor podaje jednocześnie zwięzły zarys dziejów Niemiec od Bismarcka do końca II wojny imperialistycznej. Obok ciekawych spostrzeżeń na marginesie recenzowanych prac trafiają się błędy rzeczowe (Otto Strasser stracony w 1934 r.?! — s. 337). Lektura artykułu unaocznia jednocześnie idealistyczny, często ahistoryczny, częściowo nacjonalistyczny charakter historiografii zachodniej. Sam autor stwierdza np., że „prawdziwą zbrodnią (prawicy niemieckiej) było jej całkowite niewyrobienie polityczne“, które rzekomo pozwoliło Hitlerowi dojść do władzy (s. 333).

I Wojna Światowa 1914—1918.

ERNST BIRKE: Die französische Osteuropa-Politik 1914—1918. *Z. f. O.* 1954, s. 321—359.

Artykuł daje bardzo instruktywny opis polityki francuskiej wobec Rosji, Polaków, Czechów i narodów Jugosławii. Podkreślony jest przełom w tej polityce wywołany przez Rewolucję Październikową. Nowego materiału faktycznego artykuł nie wnosi.

FRITZ T. EPSTEIN: Zwischen Compiègne und Versailles. Geheime amerikanische Militärdiplomatie in der Periode des Waffenstillstandes 1918/1919. Die Rolle des Obersten Arthur L. Conger.“ *V. f. Z.* 1955. H. 4, s. 412—445.

Jest to pierwsza publikacja kilku dokumentów ujawniających właściwy cha-

rakter misji pła Artura Congera, który był nieoficjalnym łącznikiem między rządem St. Zjedn. A. P., a rządem niemieckim. Zadaniem tej misji było nie tylko nawiązanie kontaktu, wymiany poglądów na temat warunków pokojowych, politycznej i gospodarczej przyszłości Niemiec, lecz także osiągnięcie wpływu na decyzję rządu niemieckiego. Amerykanie bowiem chcieli skłonić rząd niemiecki do przyjęcia warunków traktatu sugerując, że w przyszłości warunki ulegną poprawie. Jak z tego wynika, Amerykanie od razu liczyli się z możliwością rewizji traktatu wersalskiego. Ogłoszone dokumenty pogłębiają znajomość problematyki tego okresu oraz mają niezaprzeczalną aktualność polityczną. Ze względu na ich wagę byłaby pożądana większa recenzja.

Republika Weimarska 1919—1933.

HANS BEYER: Die bayerische Räterepublik 1919. *Z. f. Geschw.* H. 2. 1954, s. 175—215.

Przedstawiając przebieg rewolucji w Bawarii w 1919 r. autor zaprzecza legendzie o skrajnej lewicowości przywódcy tamtejszych niezależnych socjalistów, Eisnera, i główną winę za upadek rewolucji przypisuje socjaldemokratom.

¹ Spis skrótów.

H. Z. — *Historische Zeitschrift*, Hrsg. v. L. Dehio u. W. Kienast München. *Journ. Centr. Eur. Aff.* — *Journal of Central European Affairs*. University of Colorado.

Rev. hist. — *Revue historique*. Paris. *V. f. Z.* — *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*. Hrsg. v. M. Rothfels u. T. Eschenburg. Institut für Zeitgeschichte München.

Z. f. Geschw. — *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*. Berlin.

Z. f. O. — *Zeitschrift für Ostforschung*. Hrsg. H. Aubin, E. Keyser, H. Schlenker. Marburg/Lahn.

GÜNTER PAULUS: Die soziale Struktur der Freikorps in den ersten Monaten nach der Novemberrevolution. *Z. f. Geschw.* 1955, H. 5. s. 685—704.

Na podstawie źródłowych danych autor zaprzecza twierdzeniu socjaldemokracji Noskego o robotniczym charakterze tzw. „wolnych korpusów“, używanych do tłumienia rewolucji w 1919 r. W rzeczywistości członkowie tych korpusów składali się z oficerów, studentów, drobnomieszczan i „lumpenproletariatu“.

MIRJAM KOELLING: Der Kampf der KPD unter der Führung E. Thälmanns für die Einheitsfront in den ersten Jahren der relativen Stabilisierung (1924—1927). *Z. f. Geschw.* 1954, H. 1. s. 3—36.

Artykuł omawia taktykę KPD w okresie 1924—1927, wychodząc z założenia, że zadaniem chwili było utworzenie masowego frontu robotniczego. Autor przeciwstawia stanowisko Thälmanna tendencjom lewackim, które w 1925 r. skłoniły kierownictwo KPD do wystawienia osobnego kandydata na prezydenta, przez co ułatwione zostało zwycięstwo Hindenburga.

HANS W. GATZKE: Von Rapallo nach Berlin: Stresemann und die Deutsche Russlandpolitik. *V. f. Z.* 1956, H. 1. s. 1—29.

Polityka rosyjska Stresemanna była niejednokrotnie krytykowana przez historyków zachodnich. Jeżeli z tego punktu widzenia oceniać będziemy artykuł Gatzkego, to odniesie się wrażenie, że jest on jak gdyby odpowiedzią na tę krytykę. Autor bowiem artykułu zwraca głównie uwagę na motywy polityki rosyjskiej Stresemanna, które w skrócie przedstawić by można następująco:

1) Wschód miał być rekompensatą za wyparcie Niemiec z rynków zamorskich,

2) Z obawy Zachodu przed komunizmem chciał Stresemann wyciągnąć korzyści polityczne, tzn. współpraca Niemiec weimarskich z ZSRR miała być rodzajem szantażu i nacisku, który by zmusił Zachód do rewizji traktatu wersalskiego.

3) Zbliżenie do ZSRR zostało poddyktowane obawą, by Francja tego nie uczyniła i tym samym jeszcze bardziej nie odosobniła Niemiec, które chciały równocześnie zająć wygodną pozycję pośrednika między Wschodem a Zachodem.

Z motywów tych wynika, że do takiej polityki Stresemann został zmuszony, a więc krytyka historyków zachodnich jest nieuzasadniona. Mimo że artykuł ma bogaty aparat naukowy (autor korzystał z archiwum Stresemanna i wielu pozycji bibliograficznych), to jednak nie daje i nie może dać wszechstronnego i gruntowego naświetlenia omawianych zagadnień, ponieważ akta ministerstwa spraw zagranicznych z okresu Niemiec weimarskich są na razie niedostępne.

WERNER CONZE: Zum Sturz Brüning's. *V. f. Z.* 1953, H. 3. s. 261—288.

Jest to publikacja szeregu dokumentów dotyczących przyczyn upadku rządu Brüninga, w szczególności roli gen. Schleichera i junkrów pruskich. Schleicher, który popierał myśl silniejszego przesunięcia na prawo, odegrał w tych wydarzeniach znaczną rolę.

DIETRICH ZBORALSKI: Zur Stellung der Reichswehr-Generalität in den letzten Jahren der Weimarer Republik. *Z. f. Geschw.* 1955, H. 6. s. 934—939.

Autor przeciwstawia się legendzie o rzekomo antyhitlerowskim nastawieniu generalicji w dobie dojścia Hitlera do władzy. Wymowny jest już sam fakt, że w 1932 r. znaczna ilość stanowisk rządowych (m. i. prezydenta i kanclerza) znajdowała się w ręku generalicji.

THILO VOGELSANG: Neue Dokumente zur Geschichte der Reichswehr. *V. f. Z.* 1954, H. 4. s. 397—436.

Dokumenty odnoszą się do posiedzeń w ministerstwie Reichswehry w latach 1930—32. Dotyczą poglądów takich ludzi, jak Groener, Schleicher, Blomberg. Ogólnie biorąc generalicja nie doceniała samodzielności Hitlera i chciała go użyć jako swego narzędzia.

ALBERT SCHREINER: Die Eingabe deutscher Finanzmagnaten, Monopo-

listen und Junker an Hindenburg für die Berufung Hitlers zum Reichskanzler. *Z. f. Geschw.* 1956, H. 2. s. 366—69.

Schreiner publikuje list znanych monopolistów (m. i. Schachta, Schroedera, Thyssena) do prezydenta Hindenburga z listopada 1932 r., w którym zalecają oni powołanie do władzy *Deutschnationale Partei* i NSDAP. Dotychczas znany był tylko projekt tego listu, załączony do Dokumentów Norymberskich.

Niemcy hitlerowskie 1933—1939.

HANS SCHNEIDER: Das Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933. *V. f. Z.* 1955, H. 3. s. 197—221.

Artykuł omawia wydarzenia, które przyszyły do uchwalenia przez Reichstag pełnomocnictw dla gabinetu Hitlera. Głównym przedmiotem badania jest legalność dokonujących się wtedy wydarzeń. Autor dochodzi do wniosku, że Reichstag był w świetle konstytucji uprawniony do wydania ustawy mimo usunięcia zeń frakcji komunistycznej. W ten sposób Hitler osiągnął dyktatorską władzę drogą legalną. Stanowisko to jest formalistyczne. Warunki, w jakich pracował Reichstag w marcu 1933 r., były przecież niezgodne z duchem konstytucji.

GERARD BRAUNTHAL: The German Free Trade Unions during the Rise of Nazism. *Journ. Centr. Eur. Aff.* 1956. N. 4. s. 339—353.

Rola związków zawodowych w dobie dojścia Hitlera do władzy była szczególnie bolesna. W przedstawieniu autora kierownictwo zw. zaw. (ADGB) nie tylko sprzeciwiało się strajkom o charakterze politycznym, zwalczało komunistów i rozluźniało związki z Partią Socjaldemokratyczną, ale nawet wiązało się z takimi ludźmi, jak gen. Schleicher. Za początek fatalnego flirtu z prawicą autor uważa obojętność zw. zw. wobec zamachu dokonanego 20 lipca 1932 r. przez kanclerza Papena, który usunął socjaldemokratyczny rząd pruski Brauna. Skutkiem ostatecznym był pogrom zw. zaw. przez Hitlera.

GUENTHER GROSS: Zum antifaschistischen Widerstandskampf der deutschen Gewerkschaftler während der faschistischen Vertrauensraetewahlen 1934. *Z. f. Geschw.* 1956, H. 2. s. 230—245.

Autor zajmuje się ciekawym odcinkiem walki z faszyzmem: wyborami do utworzonych przez Hitlera „rad zaufania“ w zakładach pracy. Robotnicy osiągnęli na tym odcinku znaczne sukcesy.

THEODOR ESCHENBURG: Streiflichter zur Geschichte der Wahlen im Dritten Reich. *V. f. Z.* 1955, H. 3. s. 311—316.

Opublikowane dokumenty ujawniają rzeczywistą ilość głosów oddanych przeciw Hitlerowi w niektórych okręgach w wyborach powszechnych i w referendum 1936 r. oraz w wyborach do rad zaufania w zakładach pracy. Ujawnione zostają machinacje komisji wyborczych (np. numerowanie kartek wyborczych atramentem sympatycznym).

HERMANN MAU: Die zweite Revolution — der 30. Juni 1934. *V. f. Z.* 1953, H. 2. s. 119—137.

Spór między Hitlerem a Röhmem odzwierciedla, zdaniem autora, głębszy antagonizm między cywilnym charakterem partii hitlerowskiej a paramilitarnym charakterem SA, które składało się głównie z byłych kombatanów. Różnice między obu częściami ruchu nar. socj. sięgały samej genety i zostały usunięte dopiero przez zamordowanie Röhma, likwidację samodzielności SA i wysunięcie na czoło organizacji SS w 1934 r. Röhm uważał, że Hitler nie doprowadził „rewolucji“ do końca. Chodziło głównie o stanowisko Reichswehry, którą Röhm chciał podporządkować SA, by stworzyć ogólnonarodową milicję.

ZUR ERMORDUNG des Generals Schleicher: *V. f. Z.* 1953. H. 1. s. 71—94.

Publikacja zawiera dokumenty władz sądowych prowadzących śledztwo w 1934 r., jak również oświadczenie jednego z urzędników złożone w 1952 r. w sprawie niewyjaśnionych okoliczności zamordowania Schleichera przez hitlerowców. Dokumenty te podważają wersję urzę-

dową, według której Schleicher został zastrzelony za rzekomy opór stawiany policji z bronią w rękę.

HANS BUCHHEIM: Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches. V. f. Z. 1955. H. 2. s. 127—157.

Artykuł obrazuje podporządkowanie organów państwa praworządnego czynnikom partyjnym NSDAP i autorytetowi osobistemu Hitlera, a następnie wydzielenie się SS spod kompetencji zarówno państwa jak i partii. Pierwotna dwutorowość ruchu nar. socj. (NSDAP oraz SA) zlikwidowana została przez złamanie samodzielności SA w 1934 r. (Röhm). W to miejsce zaczęła rosnać samodzielność SS. SS złożyło się organizacyjnie z policją, z drugiej zaś strony stało się odrębnym członem ruchu nar. socj. (obok NSDAP), którego całość reprezentował wobec führera zastępca führera (Hess). Po ucieczce Hessa (1941) nawet ten łącznik został zniesiony i odtąd SS podlegało wprost führerowi. W 1942 r. szef SS przejął obowiązki ministra spraw wewnętrznych. Z drugiej strony wyłoniły się jednostki SS (Waffen SS oraz Trupie Czaszki) wydzielone prawnie zarówno z państwowego aparatu policyjnego jak i z sił zbrojnych.

HELMUT HEIBER: Zur Justiz im Dritten Reich. Der Fall Elias. V. f. Z. 1955. H. 3. s. 275—296.

Elias był premierem protektoratu Czech i Moraw. W 1941 r. po parogodzinnej komedii sądowej Elias został rozstrzelany. Kulisy tego morderstwa sądowego odsłania autor na podstawie archiwaliów i nie opublikowanych źródeł. Zgnilizna moralna władz hitlerowskich opisana jest z wszystkimi szczegółami.

WERNER CONZE: Papens Memoiren H. Z. Bd. 175. s. 307—317.

Recenzent stwierdza, że tych, którzy spodziewali się po pamiętnikach Papena dużo „nowego“, spotkał zawód. Pamiętniki bowiem Papena nie wnoszą zasadniczo nowego materiału dla znawców tego okresu dziejów Niemiec. Według Conzego pamiętniki Papena pisane są jak gdyby na podstawie wydanych źródeł.

THEODOR ESCHENBERG: Franz von Papen. V. f. Z. 1953. H. 2. s. 153—169.

Na podstawie pamiętników Papena autor dokonuje oceny działalności tego polityka szczególnie za lata 1932—34. Ocena jest nieprzychylna. Papen okazuje się politykiem bez głębszej znajomości rzeczy, pozbawionym wycucia kierunku rozwoju historycznego, powierzchownym i próżnym. Pamiętniki odsłaniają w istocie Papena jako postać przeciętną i kładą kres sporom toczonym poprzednio na temat oceny jego działalności.

WALTER PESE: Hitler und Italien 1920—1926. V. f. Z. 1955. H. 2. s. 113—126.

Stosunek Hitlera do Włoch w latach dwudziestych rozpatruje autor z dwóch punktów widzenia. Za decydujące uważa względy ogólnopolityczne: antagonizm włosko-francuski, brak płaszczyzny tarć między włoskim a niemieckim kierunkiem ekspansji. Dopiero na drugim planie i chronologicznie później wystąpił motyw wspólnoty ideologicznej z faszyzmem włoskim.

HANS ROOS: Die Präventivkriegspläne Pilsudskis von 1933. V. f. Z. 1955, H. 4. s. 344—363.

Autor podsumowuje dotychczasowe wyniki badań nad żywo dyskutowanym na Zachodzie problemem planów polskoniemieckiej wojny prewencyjnej w 1933 r. Dyskusja usiłuje odpowiedzieć na pytanie, czy plany takie rzeczywiście były, co natrafia z braku źródeł na duże trudności. Roos zakłada, że plany takie były, opierając się w tym względzie na dotychczas nie wykorzystanych dokumentach norymberskich, z których wynika, że najwyższe koła wojskowe ówczesnych Niemiec poważnie liczyły się z możliwością wojny. Brak bezpośrednich danych źródłowych stara się Roos uzasadnić tym, że Pilsudski mógł sondować opinię miarodajnych kół francuskich „kanałami wojskowymi“. Autor nie wychodzi jednak poza ramy przypuszczeń i domniezań. W tych warunkach wnioski wysnute przez autora muszą budzić poważne wątpliwości. Artykuł ze względu na staranne zgromadzenie bogatej lite-

ratury przedmiotu posiada wartość naukową i wymaga szerszego omówienia.

HELMUT ROENNEFART: Die Sudetenkrise 1938. Entstehung-Verlauf-Bereinigung. Z. f. O. 1955. H. 1. s. 1—47.

Opisując przebieg kryzysu sudeckiego autor nie ujawnia istotnych przyczyn ugodowości mocarstw zachodnich wobec Hitlera. Tylko przy bardzo uważnym czytaniu spotyka się wzmianki, że układ monachijski „zignorował ZSRR“ lub o tym, że dobre stosunki Czechosłowacji z ZSRR były tym czynnikiem, który zbliżał mocarstwa zachodnie do Hitlera.

HANS SCHIEFER: Deutschland und die Tschechoslovakei von September 1938 bis März 1939. Z. f. O. 1955. H. 1. s. 48—66.

Artykuł podaje ciekawy materiał dotyczący stosunków czechosłowacko-niemieckich, w szczególności w odniesieniu do kontaktów między Niemcami a słowackim ruchem separatystycznym. Autor ustala, że likwidacja Czechosłowacji postanowiona została przez Hitlera w grudniu 1938 r. Dn. 14 marca 1939 r. Tiso, premier słowackiego rządu krajowego, ogłosił deklarację niepodległości Słowacji, którą mu prawdopodobnie wręczył sam Ribbentrop. Był to jawny bunt, ponieważ Tiso był już od kilku dni zwolniony ze stanowiska przez prezydenta republiki. Zdaniem autora, właśnie irredenta słowacka — a nie bezpośrednio żądanie Hitlera — skłoniła prezydenta Hachę do odwiedzenia Hitlera w dniu 14 marca 1939 r. Następstwem tej wizyty była, jak wiadomo, likwidacja niepodległości Czech.

Niemcy hitlerowskie w dobie drugiej wojny światowej
1939—1945

THILO KLUKE: Nationalsozialistische Europaideologie. V. f. Z. 1955. H. 5. s. 240—275.

Artykuł ma duże znaczenie polityczne ze względu na propagandę, która przedstawia Hitlera jako „obroncę Europy przed bolszewizmem“. Autor wykazuje,

że żadnej „ideologii europejskiej“ w hitleryzmie nie było. Istota ideologii Hitlera sprowadzała się do żądania „przestrzeni życiowej“ na Wschodzie. Antysemityzm i sympatia dla obcych ruchów nacjonalistyczno-faszystowskich były tylko chwytami propagandowymi. W czasie wojny powstała koncepcja Rzeszy (tygodnik *Das Reich*) w nawiązaniu do tradycji średniowiecznej, jednakże nie uwzględniała ona jakiejś wspólnoty europejskiej. Hitler zamierzał rozczłonkować i unicestwić Francję, Włochami i Hiszpanią pogardzał, Słowian wykluczał z grona narodów europejskich. Hitler lekceważył nawet popieraną przez Himmlera koncepcję wspólnoty germańskiej. W pierwszym okresie wojny z ZSRR idea „solidarności europejskiej w walce z bolszewizmem“ była ledwie tolerowana. Dopiero klęska pod Stalingradem skłoniła hitleryzm do zmiany stanowiska w tej sprawie.

ROBERT L. KOEHL: The Deutsche Volksliste in Poland. *Journ. Centr. Eur. Aff.* 1956. N. 4. s. 354—366.

Artykuł omawia dzieje niemieckiej listy narodowej w Polsce, różne sprzeczne koncepcje (rasizm, potrzeby wojenne) oraz antagonizmy z nią związane. Szczególnie haniebny był podział ludzi na cztery grupy w obrębie *Volksliste*, a co za tym idzie karierowiczostwo, upokorzenia i prześladowania (odbieranie dzieci osobom czwartej grupy). Podkreślając upośledzenie ludności VD wobec rdzennych Niemców, autor nie zaznacza jednak, że ludność ta była uprzywilejowana wobec Polaków.

GERHARD WEINBERG: Der deutsche Entschluss zum Angriff auf die Sovietunion. V. f. Z. 1953. H. 4. s. 301—318.

Autor daje przegląd zamierzeń wojennych Hitlera od chwili upadku Francji do końca 1940 r. Decyzja napadu na ZSRR powzięta została w lecie 1940 r. Autor skłania się do poglądu, że decyzja ta powzięta została na marginesie konfliktu z Anglią. Hitler przewidywał rozgromienie ZSRR w 4—6 tygodni. Przez atak na ZSRR Hitler, zdaniem autora, chciał zmusić Anglię do pokoju.

GEORG STADTMUELLER: Zur Geschichte der deutschen Militäropposition 1938—1945. *Saeculum*, 1953, H. 4. s. 437—449.

Autor dokonuje przeglądu stanu źródeł i opracowań problemu oraz daje bogatą literaturę przedmiotu. Praca ma wartość wyłącznie bibliograficzną.

LONSDALE J. BRYANS: Zur britischen amtlichen Haltung gegenüber der deutschen Widerstandsbewegung V. f. Z. 1953, H. 4. s. 347—351.

Autor pozostawał w Rzymie od 1939 r. w kontakcie z niemieckim ambasadorem w Rzymie Hasselem. Tenże domagał się już w 1939 r. gwarancji angielskich w sprawie stosunku do ewentualnego usunięcia Hitlera. Próby te rozbiły się o opór *Foreign Office*, w szczególności podsekretarza stanu sir Alexandra Cadogana i min. Edena. Głębszych motywów *Foreign Office* artykuł nie podaje.

HELMUTH KRAUSNICK: Erwin Rommel und der deutsche Widerstand gegen Hitler. V. f. Z., 1953. H. 1. s. 65—70.

Autor broni Rommla przeciw krytykom, którzy zarzucają mu niezdecydowanie w lipcu 1944 r. Autor przyznaje jednak, że Rommel był przeciwny zamachowi na Hitlera 20 lipca. Nieporozumienia między nim a Hitlerem dotyczyły głównie oceny sytuacji na froncie zachodnim. Artykuł nie wnosi nowego materiału źródłowego. Należy go rozpatry-

wać na tle tendencji do rehabilitacji generalicji niemieckiej.

HANS ROTHFELS (Herausgeber der Dokumentation): Ausgewählte Briefe von Generalmajor Helmuth Stieff. V. f. Z., 1954, H. 3. s. 291—305.

Niemiecka Republika Federalna uważa się za spadkobiercę ideologii opozycji antyhitlerowskiej. W związku z tym zwraca się tam dużą uwagę na badanie i wyświechtanie motywów moralnych tej opozycji. Wydaje się, że pod tym kątem widzenia zostały wybrane i wydane listy gen. Stieffa, współpracownika Stauffenberga i jednego z uczestników zamachu na Hitlera 20 lipca 1944 r.

Niemcy po drugiej wojnie światowej.

GOTTHOLD RHODE: Die Deutschen im Osten nach 1945. Z. f. O. 1953, H. 3. s. 371—388.

Ocena przesunięć ludnościowych utrudniona jest wskutek braku dokładnych danych statystycznych. Usunięcie ludności niemieckiej z krajów Europy wschodniej dzieli autor na kilka etapów. W rezultacie spośród 17 milionów Niemców na wschód od granicy Odra—Nysa 71,5% zostało przesiedlonych na zachód, 10,2% mieszka nadal na wschodzie, 18% zginęło. W artykule nie znajdujemy wzmianki, że przesunięcie ludności niemieckiej ze wschodu było w rzeczywistości dziełem sprawiedliwości dziejowej.

Jerzy Krasuski, Zbigniew Kulak